

La tasca realitzada pel Centre d'Història Contemporània de Catalunya: present i futur

Jordi Oliva

A la llum del que hom ha pogut llegir i escoltar als mitjans de comunicació del nostre país, en aquests darrers mesos, en relació al cost humà de la Guerra Civil i a la necessària recuperació de la memòria històrica, caldria que tots plegats fóssim capaços de fer-ne una crítica constructiva i començar per traçar una línia entre la feina ben documentada i la feina no tan ben documentada o, fins i tot, gens documentada. En aquest context hom ha pogut presenciar treballs molt ben elaborats des del punt de vista històric al costat d'informacions errònies que han ignorat moltes vegades, potser per desconeixement, les fonts. La primera reflexió que ens hauria de venir al cap, en conseqüència, és que queda molt per esdevenir un país normalitzat, sinó no s'entendria que 64 anys després de l'acabament d'aquell conflicte no coneguem encara amb pèls i senyals els noms dels que hi van morir, fossin del bàndol que fossin, i per totes les manifestacions de violència que la contesa bèl·lica va propiciar. A Catalunya, tot i els avenços fets en aquest terreny, encara queda feina per fer, com per exemple en el terreny dels combatents morts de la ciutat de Barcelona. En qualsevol cas, Catalunya des de fa uns anys va posar-se a l'avantguarda pel que fa al coneixement de les víctimes de la guerra, treballs tots ells extraordinaris des del punt de vista metodològic, que han complert el doble objectiu que pretenien, el testimonial i el científic.

"Catalunya va posar-se a l'avantguarda pel que fa al coneixement de les víctimes de la guerra, amb treballs tots ells extraordinaris"

En segon lloc, l'altra reflexió que voldria fer m'ha vingut després de convertir-me en un espectador d'excepció dels darrers treballs periodístics que s'han elaborat últimament resultat d'un sobtat interès per un tema que ha estat molts

anys ignorat, fins i tot en democràcia. Han estat treballs que moltes vegades s'han elaborat des d'una profunda desconeixença de la bibliografia i de les fonts documentals. La desinformació sobre el tema ha portat, en molts casos, a considerar com a excepcionals aportacions menors que, amb tota la bona fe del món, han realitzat persones comogudes pel tema de la recuperació de la memòria històrica. En aquest sentit només calia anar al Centre d'Història Contemporània de Catalunya (CHCC) per constatar que d'ençà dels anys vuitanta s'havia treballat en la matèria, que hi havia molta feina feta, metodològicament ben executada. Haguessin pogut descobrir, per exemple, quina és la relació de treballs sobre el tema, quin abast té el fons documental de què disposa el CHCC, quins són els llibres publicats. En alguns casos la desconeixença i la ignorància -permeteu-me que us digui- han resultat gairebé insultants, sobretot per gent com el Joaquim Aloy o jo, com el Ramon Fons o molts d'altres. Estaríem parlant de gairebé un centenar de persones, que des dels inicis dels anys vuitanta hem estat treballant el tema del cost humà, amb publicacions incloses. Per això, que surtin ara amb la gran descoberta ens produeix estranyesa i preocupació, simplement.

Després d'aquest preàmbul, permeteu-me que us informi de la tasca realitzada en el camp del cost humà de la guerra des del Centre d'Història Contemporània de la Generalitat de Catalunya, sobretot en l'època de la direcció d'en Josep Benet. No valoraré, per tant, aspectes implícits al cost humà, com poden ser les motivacions polítiques, qüestions socials, culturals o aspectes militars, sinó que em centraré a fer una valoració simplement quantitativa i nominal. Tampoc no valorarem el cost humà en tota la seva amplitud, és a dir, tenint en compte les víctimes de totes les manifestacions de violència que la guerra va generar, des dels bombardeigs fins a la

repressió a la reraguarda, des de la repressió franquista fins a les morts violentes i arbitràries en l'ocupació per part de l'exèrcit de Franco de Catalunya. En tots aquests casos correspondria parlar dels autors de tots aquests treballs, publicats de fa anys, que són en Josep M. Solé i Sabaté i en Joan Villarroja i Font. També hauríem de recordar un altre treball, no tan directament vinculat al cost humà de la Guerra Civil, però sí indirectament, que són "Els catalans als camps nazis", un treball extraordinari, també promogut i impulsat pel mateix Josep Benet, que l'any 1977 va realitzar la malaguanyada Montserrat Roig. Per tant, ens centrarem només en aquell apartat que resta, el de les morts en acció de guerra, dels combatents en definitiva. Parlo de combatents per estalviar-me haver de diferenciar entre milicians i soldats. Faré primer de tot una justificació del motiu pel qual es va fer aquest treball, quina va ser la metodologia de la recerca que vam utilitzar, faré una breu anàlisi dels resultats i després el que també em demanava el Joaquim: mirar d'enfocar la recerca en clau de futur.

"Gairebé no hi ha població de Catalunya que no tingués entre la seva gent alguna víctima atribuïda als fronts de combat"

Pel que fa a la justificació, en primer lloc cal atorgar a la recerca un gran valor testimonial, ja que gairebé no hi ha població de Catalunya que no tingués entre la seva gent alguna víctima atribuïda als fronts de combat, però sobretot pel silenci que va imposar el franquisme. Si hem de ser clars, calia reparar una injustícia moral i històrica amb els vençuts. En segon lloc, des d'un punt de vista científic l'objectiu del CHCC representava l'oportunitat de conèixer molt millor les xifres de la contesa i la seva repercussió demogràfica. Partint d'aquesta premissa, el CHCC que dirigia Josep Benet va impulsar la recerca a tots els pobles de Catalunya. L'objectiu era, ni més ni menys, conèixer el més aproximadament possible la relació de combatents (milicians o soldats) morts en acció de guerra, amb indicació dels noms i cognoms, del renom de la casa, l'edat, la lleva, el lloc de la mort, la data de la mort i l'exèrcit a què pertanyia en morir. Un treball d'aquest tipus tenia com a intenció completar els ja existents o en procés de realització en el camp de la repressió a la reraguarda i de la repressió franquista, de les morts arbitràries en l'entrada de l'exèrcit franquista o bé dels morts per bombardeig. Amb tots els treballs ja publicats, Catalunya es convertiria d'aquesta manera en l'únic poble de l'Estat espanyol on es tindrien clares quines i quantes foren les seves víctimes d'aquella guerra o, si més no, s'aconseguiria arribar a una aproximació molt vàlida.

Pel que fa a la metodologia, s'hagué de plantejar la recerca sobre la base d'uns buits documentals i testimonials i d'unes dificultats inherents a tot treball de recerca oral, ja que havien passat 50 anys des de l'acabament de la guerra. En aquest sentit hem d'assenyalar problemes com la mobilitat de la població, sobretot en entorns urbans, i també l'èxode rural, fet que va afectar especial-

ment les comarques de muntanya. Partíem també d'una altra dificultat, que era la desaparició de testimonis, i encara d'una altra, la desaparició de bona part de la documentació, sobretot de la documentació municipal. Partíem també d'estudis previs, perquè no dir-ho, però es tractava d'uns estudis que quan vam començar la recerca, quan ens vam posar a comarques, quan vam començar a picar pedra pels pobles de Catalunya, ens vam adonar que esdevenien treballs de poca utilitat, superats des del punt de vista historiogràfic. Des del treball de Jesús Villar Salinas de l'any 1942, passant pels del militar Ramón Salas Larrazábal de l'any 1977, sense oblidar les referències que feren Gabriel Jackson o Hugh Thomàs en els seus llibres. Tots intenten extreure'n conclusions del cost humà en víctimes mortals d'aquella guerra, però, com van dir en el seu dia els historiadors Josep M. Solé i Sabaté i Joan Villarroja i Font, acabarien esdevenint treballs simbòlics pel fet de ser els primers que parlaven del cost humà. En aquest context, l'orientació metodològica la plantejaren ambdós autors a la revista *L'Avenç* l'any 1985, sobre la tasca ineludible d'identificar la víctima. No podíem començar a parlar de xifres, no podíem començar a quantificar, no podíem començar a treure'n estimacions si no coneixíem el nom i el cognom de la víctima, si no coneixíem les circumstàncies de la seva mort i si no érem capaços de situar-lo en el seu lloc de veïnatge l'any 1936. Contra posem, per exemple, el que afirmava Salas Larrazábal. Deia: "...una comprobación detallada, reiterada y exigente me permite sentar como incontrovertibles las siguientes afirmaciones: 1º Todas las muertas ocasionadas por la Guerra Civil fueron registradas un día u otro. 2º Un número muy importante de ellas se inscribieron con demora, después de terminada la guerra. 3º Las inscripciones se hicieron siempre de forma correcta y con arreglo a los términos de la ley y disposiciones complementarias." Res més lluny de la realitat... En primer lloc, hem de dir com a incontrovertible que les úniques víctimes que efectivament van ser inscrites en un cent per cent van ser les víctimes del bàndol franquista, però només aquestes. En segon lloc, té raó en l'apreciació de què moltes d'elles van ser inscrites amb posterioritat a la seva mort, sovint acabada la Guerra Civil. I finalment tampoc no podem acceptar l'afirmació que totes les inscripcions es van fer conforme a la legalitat. En aquest sentit hem pogut constatar inscripcions d'un mateix combatent en dos, i fins i tot tres, registres civils diferents, i inscripcions les dades de les quals diferien molt de la realitat.

Si ens centrem en les fonts de consulta, bàsicament són la secció defuncions del Registre Civil, la memòria oral, els llibres de lleves, la premsa, la bibliografia, però bàsicament del que ens vam adonar en el tema del cost humà de la Guerra Civil és que per recuperar la relació total, poble a poble de Catalunya, dels combatents morts en aquella guerra calia anar al poble i parlar amb la gent. Salas Larrazábal creia, en canvi, que de la consulta dels registres civils se'n podia obtenir la totalitat de la informació. Nosaltres el que vam observar és que a Catalunya

la consulta del Registre Civil aportava poc més o menys entre el 25 i el 35 % del total, atès que quan relacionàvem les víctimes sobre la base del testimoni oral les xifres s'incrementaven d'una manera espectacular. Cal dir, com sempre, que hi hagué excepcions, però que en línies generals calia confeccionar les relacions nominals sobre la base de la documentació existent, però sobretot comptant amb la memòria oral. El problema d'aquesta font, però, és que disminueix la seva importància en la mesura que passen els anys. Els testimonis orals haurien tingut un protagonisme destacadíssim per exemple als anys cinquanta, un valor diferent, però encara força important, cap als anys seixanta i setanta; molt menor als anys vuitanta i pràcticament inútil als anys noranta, tenint en compte que la persona més jove que va viure la guerra com a combatent compta avui amb 82 anys. En parlar dels llibres de Registre Civil, no podem oblidar la important aportació d'aquesta font en poblacions on hi havia hagut l'emplaçament d'hospitals militars i zones de front, que van permetre no solament identificar moltíssimes víctimes sinó també de situar-les en el lloc de la mort i conèixer-ne les circumstàncies.

"La quantificació de les víctimes mortals de la Guerra Civil a Catalunya no és inferior a les 60.000 baixes"

Pel que fa a la recerca, els treballs promoguts des del CHCC van portar a completar la totalitat de les comarques gironines, que va publicar el diari "El Punt" l'any 1999, les comarques de ponent com els Pallars, la Vall d'Aran, l'Alt Urgell, la Segarra, l'Urgell, la Noguera, el Segrià i les Garrigues, i parcialment el Solsonès, treballs també molts d'ells que van veure la llum en publicacions d'àmbit comarcal com a la Segarra, la Noguera, l'Urgell i els Pallars. A les comarques de Barcelona hem de ressenyar la realització de la recerca a l'Alt Penedès i al Garraf, parcialment al Baix Llobregat, al Maresme i al Bages, i la publicació de la comarca del Berguedà. També ens convenia tenir la referència de ciutats com Terrassa, els resultats de la qual es coneixeran enguany, o Sabadell, que ja va publicar-se l'any 1988. Badalona, Manresa o Rubí també són recerques que han vist la llum. A les comarques tarragonines també teníem l'Alt Camp, el Baix Camp, el Baix Penedès, la Terra Alta, la Conca de Barberà, el Priorat i la Ribera d'Ebre. Per tant teníem suficient material per poder arribar a avaluar el que havia estat i donat de si el cost humà. Diré quatre coses al respecte. En primer lloc que, en xifres relatives, l'índex de morts al front calia situar-lo al voltant del 13,3 per mil. Això significaria, en víctimes mortals, un total de 38.500 combatents morts. I quan parlem de combatents morts no parlem de ferits ni mutilats ni malalts, que no estan quantificats en aquest cas, tot i que també formen part del cost humà de la guerra. Si analitzem tots els àmbits de violència, és a dir, morts causats per bombardejos, repressió, morts arbitrà-

ries, etc. la xifra de catalans morts per la Guerra Civil puja a una mica més del 20 per mil de la població catalana l'any 1936. Això és el que ens surt a Girona i penso que podia ser perfectament extrapolable a la resta de Catalunya. Això ens indica que la quantificació de víctimes mortals per la guerra de 1936-39 no seria inferior a les 60.000 baixes.

Continuant amb el que va donar de sí la recerca relativa als combatents morts, si ens fixem en les lleves, podem aportar una segona xifra interessant. Les lleves més castigades lògicament van ser el grup de lleves de la 37, 38, 39, 40 i, molt especialment, la lleva del biberó o de 1941. Per tant, una conclusió és que una part important de la joventut catalana va quedar afectada, constatant que les víctimes mortals adscrites en aquest grup de cinc lleves constitueixen ja el 37% del total. Si ens fixem en els llocs, la batalla de l'Ebre es va endur la major part de víctimes, però no podem oblidar que percentualment moren més combatents en la retirada de Catalunya, és a dir entre el 23 de desembre i el 10 de febrer, que no pas a l'Ebre. Per anys de la mort, l'any 1938 és el que comptabilitza el major nombre de víctimes mortals, però percentualment és l'any 1939 el que s'enduu el major nombre de morts, coincidint com hem vist amb la retirada de Catalunya. Les xifres també ens indiquen que comparativament els anys 1936 i 1937 van conèixer unes xifres, absolutes i relatives, molt menors. I per descomptat una altra xifra que ens interessa és la quantitat de combatents que moren en un i altre bàndol: la proporció és que per cada combatent de l'exèrcit de Franco en moren nou de republicans.

"Per cada combatent de l'exèrcit de Franco en van morir nou de republicans"

Finalment, en parlar de l'enfocament que cal donar a la recerca des de la pròpia experiència en la coordinació de la recerca, penso que existeixen dos únics àmbits d'actuació: l'àmbit de la recerca i l'àmbit de la difusió. En l'àmbit de la recerca tenim clar que un treball basat fonamentalment en la memòria oral en aquest moment és impossible de portar-lo a terme. Per tant, hauríem d'enfocar la recerca a fer el buidatge documental allà on hi hagi documentació, especialment dels llibres del Registre Civil, secció defuncions. En aquest sentit promouria treballs sobre la base de consultar aquesta font en ciutats com Barcelona, perquè a més a més de conèixer les pròpies víctimes permetria d'identificar molts combatents catalans, i no catalans, morts en hospitals militars d'aquella o altres ciutats. I en l'àmbit de la difusió, jo penso que s'ha de tenir en compte l'aportació que ens fan les noves tecnologies. Evidentment el gran projecte a partir d'ara és crear el banc de dades del cost humà de la Guerra Civil a Catalunya. Un gran banc de dades consultable, que permetés centralitzar la informació aconseguida fins ara, ampliar-la, corregir-la, i difondre-la.

UN ANY DESPRÉS

Desenvolupàvem aquesta ponència en el context d'un cicle dedicat a reivindicar la recuperació de la memòria històrica, que celebrarem, i d'una ofensiva mediàtica a tots nivells fruit d'un protagonisme sobtat per aquesta temàtica, però, al nostre entendre, més per un mal dissimulat "morbo" que per un interès real en unes fosses que havien romàs en l'oblit.

Un any després en queda ben poc de tot allò. En part ho celebrem però, per una altra banda, ens rebel·la que, pel moment, tot aquell enrenou ha servit de ben poc a la recerca històrica i a la restitució de la memòria de molts catalans i catalanes, i molts ciutadans dels pobles d'Es-

panya que moriren en aquestes nostres terres, i que romanen encara en l'oblit.

Una llum d'esperança l'ofereixen treballs com els que ha impulsat el Centre d'Estudis del Bages amb la publicació en format web dels resultats del buidatge de la fossa comuna de Manresa. Felicitats als seus autors per la iniciativa, tot desitjant que altres indrets segueixin l'exemple manresà. I un altre bri d'esperança en aquest sentit sembla sortir també de la iniciativa del govern de la Generalitat, cosa que alguns com jo esperem des de fa anys i que desitgem que es resolgui després de tants intents sense reeixir del tot.

Jordi Oliva

Historiador i coordinador de l'estudi sobre els combatents catalans morts durant la Guerra Civil (1989-1994)

PROVINCIA DE BARCELONA.

MUNICIPIO DE MANRESA.

AUDITORIA DE GUERRA DEL EJERCITO DE OCCUPACION.

ACTA DE CONSTITUCION PROVISIONAL DE LA COMISION GESTORA DE MANRESA.

CONCEJALES: Don

SECRETARIO Don

Carlos Aguado Mas

En Manresa, Partido Judicial de Manresa, Provincia de Barcelona, a veinticinco de Enero de mil novecientos treinta y nueve.- III año trianfal.

Don José María Salgado Ortega Capitán Honorífico del Cuerpo Jurídico Militar, en nombre del Excmo. Sr. General Jefe del Cuerpo de Ejército del Maestrogo nombro la COMISION GESTORA PROVISIONAL de esta localidad, formada de la siguientes señores:

- ALCALDE PRESIDENTE: Don Domingo Pumis Miguel
- 1º TENIENTE ALCALDE: Don Francisco Tomás Turiás
- 2º " " " José Meló Montaña
- 3º " " " Juan Solís Oms
- 4º " " " José Santamaría Turiás
- CONCEJALES: Don Juan Fines Turiás
- Antonio Valls Párriz
- Luis Pius Godayol
- José Rosal Esteve
- Antonio López Miró
- Ramón Martí Ferr
- Juan Julián Mochales
- Constantino Vall Cabanero
- Ramón Basset Ferrer
- Juan Luis Costa
- Pedro Anís Rovira
- Miguel Basset Rovira

Estos nombramientos tienen car. car. provisional y sólo subsistirán hasta que por las Autoridades que designe el Ministerio del Interior, se proceda a la constitución definitiva de dichas Corporaciones.

Si se produjera alguna vacante, se pondrá en conocimiento de la Auditoria del Ejército de Ocupación radicada en Fuencalera 2 Zaragoza.

Presente los mencionados señores JURAN por su honor desempeñar fielmente sus respectivos cometidos inspirándose en las normas de la España Nacional del Sr. alísimo Franco, en unión de las personas a quienes esta Autoridad Militar designe si lo estima conveniente para ocupar otros puestos que faciliten el desenvolvimiento de la vida civil en este Municipio. En su virtud queda en posesión de sus cargos a las 15 horas del día de hoy.

Y para que conste, firman conmigo la presente, después de quedar enterado de su contenido, aceptando y agradeciendo su nombramiento que les permite cooperar con el mayor entusiasmo al resurgir de España.

José M. Salgado

Ramón Martí B

J. Julián

Constantino Vall

J. Cabanero

José Rosal

Pedro Anís Rovira

Ramón Basset

José Martí

Document de l'acta de constitució provisional de la Comissió Gestora de Manresa, prèvia a la constitució de l'Ajuntament. La Gestora es va constituir el dia 25 de gener del 1939, l'endemà de l'arribada de les tropes franquistes. (Arxiu Històric Comarcal de Manresa)